

Antikvitás és korunk. III.

Az ókori »mérték« és »forma« gondolata nevelésünkben.

„philokalumen mel'euteleias: szeretjük a
szépet pompa nélkül.“ (Thukydides.)

A klasszikus oktatásunk főcélja az Utasítások értelmében az, hogy a tanulókat megismertessük az ókori költők és bölcselek nagy gondolatáival, az antikvitás életszemléletével és embereszményével. Az antikvitásnak ezt a maradandó értékű tanulságát elsősorban *etikai* és *esztétikai* tényezők alkotják. A görög és római írók tettek először kísérletet az igazi emberség: a humanitás jegyeinek meghatározására. Egyik előbbi fejtegetésünkben vázoltuk ezt az ő felfogásukat az egyén *etikai* feladatait, erkölcsi érzületvilágát illetően. A következő sorokban tehát az ókori embereszmény és jellemfogalom *esztétikai* vonásaival kívánunk foglalkozni.

Az antikvitás az eszményi emberben — az etikai jegyek mellett — a *harmóniának*, a *mértékességnek*, az *arányosságnak* megvalósulását tartotta a legfontosabb követelménynek. A köztudatban így is él a klasszikus humanitás-eszmé. Főleg a neohumanizmus korának költői, filológusai és művelődéstörténet-írói hangsúlyozták ezt aényt. Schiller az antikvitás legfőbb gondolatörökségének ezt az esztétikai élményt tartja. Ezért az emberiség esztétikai neveléséhez az ókori harmóniavágy és szimmetriaérzékéből merít ihletést és példát. Winckelmann viszont az antik művészetben megnyilvánuló arány és forma egységét csodálja. Ő ünnepli a görög festészet és szobrászat formagazdagságát, s a benne feltáruló művészi elemek összhangját: az egyszerűség, szabadság és természetszerűség eleven egységét és élettességét. Tanítványai közül Chr. Heyne értette meg és folytatta Winckelmann munkáját. Heyne az ókori képzőművészeti alkotások alakító-nevelő erejét azoknak ritka szimmetriahatásában és az esztétikai tényezők mintaszerűségében ismerte fel. Meggyőződése volt u. i., hogy a görögség a *forma* és *mérték* követelményét tartotta minden művészet, sőt az élethalakítás vezérelvének. Ez a *mértékesség* volt a művészet normája és muzsikája. Ilyen meggondolások alapján fogunk most néhány gondolatban rámutatni arra, milyen szerepe volt az antik életnézésben a forma, a harmónia gondolatának. Vagyis a humanitás-eszmének azokat a jegyeit vizsgáljuk, amelyek az antik harmóniaelv és formavágy megnyilvánulásai voltak.

Iskolai munkánkban az irodalmi, történelmi, de elsősorban természetesen a görög és latin órán nyílik alkalom tanítványaink figyelmét erre felhívni. A görög és római irodalomtörténet tanítása során egy-egy auctor olvasását bevezető előadásunkban mutathatunk rá arra, milyen központi szerepet játszott az antik világnézeti kép kialakulásában a rendezettség, az egyensúly és arányosság gondolata. Az antikvitás természetszemlélete, a művészetéről, az életéről és az emberről való felfogása egyaránt a mértékértartás és harmónia jegyében állt. A szakirodalom álláspontja az, hogy a jellegzetes görög embertípus a *politikos* és *sophos* mellett a *poiétés* volt. Ez a *poiétés* azonban nem

kizárólag költőt jelent, hanem általában alakító, formakereső egyént. Így tehát a görög géniusz alkotásaiban szemlélhetjük az összhang keresését a lét külső és belső adottságai, a szellem és élet között. Hiszen egész művelődési örökségük bizonyosság arra, hogyan próbálták ők a lelkület és természet, a gondolat és műalkotás arányos rendjét és mértéktartó egyensúlyát megvalósítani.

Az alábbiakban ennek megfelelően arra a kérdésre akarunk felelni, 1. *miben áll az antikvitásnak ez a formaeszménye*, majd 2. *hogyan valósult meg bölcselői gondolatokban és műalkotásaikban*.

1. Az ókor harmóniakeresése és formavágya az életszemlélet minden területén felismerhető.

a) A természet képe. A rendezettségnek és törvényszerűségnek ez az igénye mindenekelőtt abban a törekvésben nyilvánult meg, hogy az ember igyekezett magának határozott képet alkotni az őt körülvevő világról, a természetről. Harmonikusan elhelyezkedni u. i. csak a részleteiben megértett és egységes arányaiban felmért természetben tudott. Innen érthető tehát, hogy a görögség számára a természet: kozmosz, vagyis világrend, melyben harmóniában egyesül az alkotórész mint anyag és az alkotó mint szellem. Ezért kereste a görög gondolkodás a természet rendező elvét, s csodálta a természet életében létrekelő törvényszerűséget mint minden harmonikus alakulásnak minthaadó ősképet. Több kísérletet tett arra, hogy a létesítő őanyagnak mibenlétét felkutassa. Hasonlóképpen kutatta — főleg a sztoikus bölcsélet fizikája — a világot alkotó, mozgató és rendező szellemnek, a pneumának szerepét. Egyes életbölcséleti irányzatok elvként írták zászlójukra, hogy a tökéletes magatartás normáját a természetből olvashatjuk ki. A természet útmutatása szerint élni az ember számára azt jelenti, hogy lelki-szellemi világa a természetben felismerhető szerves fejlődés mintájára alakuljon és így az eredeti egyszerű, fejletlen állapotból emelkedjék ki s a tökéletesebb, teljesebb alak kibontakozásán dolgozzék. A természetben azt látta az ókor embere, hogy a kis magból vagy csirából fejlődik ki az a növényi alkat, melynek fejlődési lehetősége, mintegy virtuális képe eredetileg benne volt a magban. Ennek megfelelően az ember feladata a természet mintájára az, hogy az ösztönös lelki világába beleírt kialakulatlan és halványan felismerhető vonásokat kibontakoztassa, mivel ezek a vonások mint adottságok az értelmes, erkölcsös és kiegyensúlyozott ember ideáját ígérk. Ezt kell az egyénnek mint magból a virágot — kifejlésre segíteni. Vagyis a tökéletes ember alakulásához a természet harmonikus élete mutat példát. Ezért vallotta a sztoa: *naturae convenienter vivere*.

b) Az irodalom és művészet. Jellegzetesebben felismerhető az antikvitás formaesztöne az irodalom és művészet területén. Ha a görög nyelv lélektani és grammatikai felépítését nézzük, igazat kell adnunk Curtius megállapításának: A görög nyelv művészién kiképzett bajvivőhöz hasonlít, melynek minden izma, minden ina teljes szolgálatra van kiművelve. Sehol nincs rajta túltengés vagy lomha tömeg, mindenütt csak erő és élet. (Griech. Geschichte I. 20).

Sajátos szimmetriaérzék és muzsikális hajlam nyilvánul meg abban a tényben, miként igyekezett az antik író és művész alkotásában az

Igazság mellett a Szépség és Forma követelményeinek is eleget tenni. Gondoljunk csak Aristoteles stílusestétikai tanácsaira a Poétikájában. Részletesen itt csupán a klasszikus versformákra utalunk. Bennük a ritmusérzéknek bőséges és választékos skálája ismerhető fel. A görög nyelvi géniusz és zenei érzék frigyéből a változatos versformák tarka sokasága született. A különböző zengzetes versmértékeknek dúsan sarjadó fajtáival találkozunk az antik költészetben. Ezek a versmértékek kölcsönöznek a gondolatnak ritmikus hullámzást s a költői nyelvnek ezek adják meg azt a sajátos lejtését és emelkedését, amely a klasszikus versnek olyan egyedülálló zenei hangulatát kelti. A jó zenei hallású növendékek hamar megérik ezt és nagy kedvvel skandalják velünk a szebbnél szebb, pattogó, vagy andalító zengésű lírai és epikai versformákat. Az esztétikai érzék ébredését és fejlődését nagyban elősegíthetjük tehát azzal, hogy rámutatunk, milyen bájos és zengzetes szimfóniákat tud az antik költő a rövid és hosszú szótagok különféle kapcsolataiból elővarázsolni. Ellenállhatatlan hatást tesz az osztályra, ha pl. kórusban olvassuk — skandalva — Homeroszt. (Egyik diák szinte elragadtatással beszélt a görög nyelvnek arról a muzikális sajátosságáról, amelyet a gyakori kettős magánhangzók jelentenek (v. ö. Od. I. 19, 56.) De a hexametrikus forma mellett ott vannak a különféle lírai verssorok és a belőlük épülő versszakok. Szinte tobzódó zenei tehetség nyilvánul meg az alkaioi, sapphói, anakreoni versek ritmikus folyásában, amelyekben változatos kapcsolatokban alkalmazza a klasszikus költő a daktylusi, anapestusi, spondeusi, trocheusi és jambikus ütemeket.

A versnek ez a dallamossága, a költői nyelvnek ez a zenéje nyomon követi és érzékelteti a tartalomnak finom hangulati árnyalatait. Ez biztosítja a gondolat izzását és fényét; ez adja meg a költői előadás lendületét, vagyis azt a könnyed fordulatoságot, mely mint muzikális csemege hatott az ókori hallgatóság ritmus- és harmóniaérzékére. Az ókorban u. i. a költeményt nem csendesen olvasták, hanem recitálták. Az antik költő tehát nemcsak a szemek, de a fülek számára is írt. Így a szavak és sorok zengésében akusztikai szempontra is ügyeltek. Az ilyen vers pedig zenei élmény volt. Ezért mondja Norden, hogy a görög nyelvet a gratia és licentia jellemzi. S valóban, ha az osztályban jól összehangolt karban olvastatjuk Homeroszt, a görög lírikusokat, Ovidiust, Vergiliust, Horatiust, a kórus olyan zenei hatást fog tenni, mint egy teljes hangszerelésben előadott Beethoven-szimfónia.

A latin nyelv viszont, Norden szerint, más szempontból is hozzájárul a növendékek formaérzékének fejlesztéséhez. A latin nyelvet u. i. — főleg a prózát — a gravitas és potentia jellemzi. A benne megnyilvánuló logikai rendszeresség, a mondatrészek belső vonatkozásait és külső arányosságait kifejező nyelvtani szabályszerűség hozzászoktatják az elmét a szabatos, következetes gondolkozáshoz és ennek folyományaképpen a világos fogalmazáshoz.

Röviden utalunk ebben a vonatkozásban a görög művészeti alkotásokra is. Itt szemléltethetjük legplasztikusabban az antik ember sajátos formatisztelejét. A természetből ellesett szimmetria és arányosság ölt testet képzőművészeti alkotásaikban. Polykleitos pl. ösz-

szeállította a szobrászat kánonját, pontosan meghatározva hogy egy szobron az ideális emberalaknak fejnagysága hogyan viszonyulhat a törzs és végtagok méreteihez. A görög esztétikai ábrázolóművészet Pheidias alkotásaiban valósította meg legmagasztosabb célját; ő a vallási áhitat megtestesült szimbólumait, továbbá az istenalakokban ténylegesülő erő, szépség és természetfölöttiség eszményét állította a vallási érzület középpontjába. Pheidias istenszobrainak ihletett formáin a mélyeséges művészi tartalom és a lelki megragadottság élménye csillan fel. Művészetének lélekformáló hatásával lépett Pheidias a görög nagy nemzetnevelők sorába.

Aristoteles szerint a művész legméltóbb feladata a mimézis, vagyis a kozmosz fenséges alkatának és jelenségeinek utánzó ábrázolása.

c) *A mértékes ember.* Mindeme formakeresésnek és szimmetriavágynak végső célja az ember volt. Azért veti össze az ókori bölcselő a valóság tényeit a forma követelményeivel, hogy az ember számára megjelölhesse a helyes, a harmonikus magatartásmódot. A természet törvényszerűsége és a művészet minden arányossága az ember számára szimbólum és iránymutatás volt. Ezáltal emelkedett az antikvitás formaélménye fontos nevelői tényezővé, s azért érthető, hogy az ő szemükben az ideális ember a harmonikus, kiegyensúlyozott személyiség volt. Így a görög nevelői gondolat, a *paideia* is elsősorban az érzületben és külső magatartásban való helyes mértéket s ezen keresztül a törvényszerűséget, méltányosságot s mindezeknek végső beteljesülését: az igazságosságot célozta. Ez az *etikai színezetű forma-gondolat* bontakozóban van Homeros, Hesiodos, Solon óta. Gondoljunk csak a *sophrosyné*, *eunomia* és *dikaiosyné* fogalmaira.

Kétségtelen tehát, hogy a görögség életszemléletének középpontjában a kiegyensúlyozott, arányos testi-lelki tulajdonságokat mutató ember állt. Mikor az individualista világnézet erősebb lobbót vetett, a szofista Prótagoras határozottan ki is fejezte, hogy minden dolog mértéke az ember. Tehát nemcsak a tapasztalás és megismerés világában, hanem az etikában is. Ennek a tannak — minden túlzása mellett is — az volt a nagyhatású következménye, hogy a *bölcsélet és művészet az ember felé fordult*. A természetvizsgálás lassan helyet enged az etikai *öneszmeletnek*, s így a nagy görög erkölcsbölcselek az emberi helyes magatartás mértékét kezdik vizsgálni. Ezt az erényben találják meg. Abban az erényben, mely a lélek helyes, kiegyensúlyozott alkata (*euexia*). Ez az erény pedig nem más, mint a középút, a mértékes, a végletektől tartózkodó állásfoglalás. Aristoteles szerint erényes ember az, aki ismeri a túlzások között a helyes középutat: kerüli a szertelenséget, még ha erényességről lenne is szó. Ilyen értelemben pl. a bátorság a középút a vakmerőség és gyávaság között. Hogy a görög embereszménynek mennyire lényegadó jegye volt a harmonikus arányosság fogalma, azt igazolják ezek a meghatározások: A józan életbölcselet a harmóniához, a rendhez hasonlít (*sophrosyné harmonia tini homoiótai; kosmos tis hé sophrosyné*. Platon, Pol. 430 e, 431 e.) Így lesz a görög ember eszménye a

kalokagathia, mely a nemes érzületnek és a szép formának belső összhangját jelenti.

2. Az antik formaelv mibenlétének eme vázlatos elemzése után vizsgáljuk meg azt a kérdést, *hogyan valósult ez meg az ő bölcselői eszmélkedéseikben és paideia-gondolatukban*. A fogalomnak ezt a történeti alakulását a következő képviselőiben szemlélítettük.

a) Már a hét görög bölcs állítólagos tanítása is elsősorban ezt a mértékességi elvet hangsúlyozta (méden agan; to metron ariston; pantón mesa arista.).

b) A természetbölcselők azáltal járultak hozzá a harmonikus embereszmény alakításához, hogy rámutattak a természetben érvényesülő rend és törvényszerűség gondolatára. Ők vetettek tehát alapot a görög arányérzék fejlődéséhez azáltal, hogy vizsgálták az embert körülvevő világnak, a kozmosznak mibenlétét és életét. A makrokozmoszban uralkodó törvényszerűség felfedezése után fordult az ember figyelme a saját belső világában, a mikrokozmoszban uralkodó rend vizsgálata felé. Ez volt az a fejlődési fok, amikor az ember szembe került önmagával és felismerte, hogy neki is éppúgy hivatása — mint a természetnek — a benne rejlő kozmoszt kibontakoztatni és mint étoszt cselekvésében kiváltani.

c) A forma fegyelmező hatásán épülő nevelésnek igazi felvetője és gyakorlati munkálója Sókratés volt. Ő két szempontból járult hozzá a paideiának mint a lelki egyensúlyt munkáló nevelői gondolatnak megvalósulásához. Az egyik az ő fogalommeghatározó tevékenysége (hóridzein definitio), a másik pedig az önfejelem (enkrateia) elvének helyes értelmezése.

A definíciók keresésével Sókratés azt akarta elérni, hogy növendékei pontos, szabatos fogalmakban gondolkozzanak. Ezekkel a zárt, egyértelmű és világos meghatározásokkal tehát a tudomány mozaikszemeit, az ismeretelemeket akarta rendszeres formába önteni és így a szellemvilág rendjét tanítványai elméjében kialakítani.

Az enkrateiának mint önmérséklő fegyelmezettségnak hangoztatásával pedig Sókratés az emberi élet összeszedettségét, arányos egyensúlyát akarta biztosítani. A fegyelmezettség u. i. jelenti a hajlamok, képességek, igények és vágyak helyes rendjét vagyis érvényesülési sorrendjét. Ne tengjen túl illetéktelenül egyik készség sem a másik rovására. A gondolkozó ész, a belátás tartson rendet az ösztönök, érzések, gondolatok és tettek világában, hogy így az emberi lélekben is kialakuljon a természetben megcsodált felséges törvényszerűség.

d) A harmónia fogalmát igazi etikai vonásokkal Platón gazdagította. Az ilyen értelemben vett paideiának ő a tulajdonképpeni fogalmi alapvetője és következetes tartalmi kiépítője. Felfogása szerint a polgárok a célszerűen kiválasztott tantárgyak és a jó tanítás által lesznek mértéktartó, tisztességes emberekké. Ez biztosítja, hogy egyéni életükben és közösségi magatartásukban az igazságosság legyen a vezérszavuk, (mert hiszen ennek hiánya a belső harmóniának megbomlását jelentené.) A platóni nevelés középpontjában u. i. az igazságosság erénye állt. Ez megkívánja, hogy mindenki a képességeinek megfelelő tevékenységet végezze; s ez fogja biztosítani a jogok és kötelességek egyensúlyát.

Hogy mit tanítsunk, arra Platón a *Politeia* VII. könyvében felel. Feleletéből kitűnik, hogy ő az emberi életet igyekszik szünopsziszban szemlélni. Tervezete alapján a 20 évet betöltött ifjak közül a tehetségesebbek még tíz éves tanfolyamon mennének keresztül. Ezalatt alaposabb képzést kapnának főleg a *számтанból*, *mértanból*, továbbá a *csillagászatból* és a *zenéből*. Ez a két tárgycsoport tekinthető a platóni oktatás gerincének, mivel ezek fejlesztik elsősorban az arányosság, és szimmetriaérzékét, továbbá a harmónia iránt való hajlamot. Láttuk, hogy Platón megálmodott Államában a nevelés legfőbb célja az igazságosság eszméjének (ideájának) megáttatása, megérettetése volt. Ez az igazságosság pedig nem más, mint az életfeladatok összhangzatos teljesítése: harmónia az ember belső világa és hivatása között. Ezért tehát Platón a matematika és geometria tanításakor nem a számolás és mérés gyakorlati ismereteit kívánta közölni, hanem »a szám- és térvizonyok« elvont *törvényszerűségét*. Hasonlóképpen ezt az *etizált arányérzékét* akarta ápolni a csillagászat és a zenei oktatás. Az előbbi a világmindenségben nyilvánuló bámulatos rendet és szimmetriát volt hivatva a növendékek előtt feltárni, míg a zenei ismeretekkel való foglalkozásnak az volt a célja, hogy a benne rejlő harmónia és összhangzatosság révén a növendékek lelkében is hasonló élmények ébredjenek. (dia és musíkés eunomian. Pol. 425. a.)

e) A nevelés fogalma *Aristotelés* rendszerében is a harmónia, a forma gondolatán sarkallik. Aristotelés szerint u. i. a nevelés célja az *elváltozás a tökéletesebb felé*. Irányt mutat ehhez Aristotelés bölcsellete, mely a következő tételen nyugszik: Az anyag a sötét, meghatározatlan lét; az irracionális, a kialakulatlan adottság. De arra való, hogy felvegye a forma vonásait és így egy határozott cél szolgálatába álljon. Pl. egy aranytömb önmagában közvetlenül használhatatlan, de készíthető belőle egy szépmívű serleg.

Ez a lényege tulajdonképpen minden nevelői eljárásnak is. Az anyagnak, vagyis a növendék lelki adottságainak mint erő-készségeknek formát, kiteljesülést kell adnunk; rájuk kell vinnünk a formának meghatározottságát és világosságát. A *készségek* passzív, potenciális csíráiból mint *lehetőségekből* ki kell bontakoztatnunk a *képességet*, vagyis a hajlamok *ténylegesülését*. Így lesz a nevelés a tökéletesedő személyiség öntudatának és a célosságtól vezetett élettevékenységnek: az entelekheia-nak alakítója. S a nevelt emberben szemléljük azt az emancipált lelkiületet, amelyben az eszme, az elv, a tudatosság: vagyis emberségünk tisztult és nemesült formája üli dialátal a formátlanság, az öntudatlanság: az anyag felett:

f) Az etikai mértékességnek ezt a gondolatát veszi át a görögöktől a *római irodalom*. Az erkölcsiség követelményei által megnevesült Forma lesz a római embereszmény legfőbb elve, mely az egyén lelki világát egyensúlyban tartja. Horatius számos költeménye ajánlja ezt a mértékadó középutat, mint az érzületmód, a vágyak és a magartás legfőbb normáját. Cicero etizáló jellegű műveinek a görög filozófiai rendszerek között való elegyítő, eklektikus pártállása is azt bizonyítja, hogy ő a kiegyenlítést, a római jellemhez legjobban illő mértékes magatartást igyekszik megtalálni az egyes felfogások között.

Etikai alapelve neki is a természet útmutatásához való alkalmazkodás. (Naturam si sequemur duces nunquam aberrabimus.)

* * *

Az antik embereszmény alakulásán vázlatosan végigtekintve azt láttuk, hogy az ő életszemléletüket és jellemfogalmukat a harmónia és szimmetria, vagyis az arányosságban jelentkező Mérték és Forma határozza meg. Ezen alapul az antikvitás szépségideálja. Márpedig Plótinos szerint a szépség nem más, mint a forma uralmának kiterjesztése az anyag fölé. Ez volt a lényege minden nevelői tevékenységüknek. Így lett a görögség az anthrópoplasztos nép. S ebben a nevelői gondolatban hagyott az antikvitás eleven és hatékony örökséget az európai kultúra számára.

Irodalom: Fináczy E. A nevelés története I. 1922. Halasy-Nagy J. Az antik filozófia 1934. Faragó L. A harmadik Humanizmus és harmadik Birodalom. 1935. Magy. Ped. Lexikon. I-II. 1933. Norden E. Die Bildungswerte der lat. Literatur u. Sprache. 1920. Bartók Gy. Az erkölcsi értékeszme története I.² 1941.

Visy József.

A közösségi nevelés kérdéséhez.

Nevelni: embert emberré tenni annyi, mint megformálni a bennem lévő Ideál szobrát, azaz valóságra hívni képzeletem üszta világát. Nehéz anyagból kell ezt a szobrot megalkotni: az emberi lélek és test rugalmas, könnyen formálható, minden nemes, szép és jó ügyért lelkesedő, de igen sokszor az ellentétes hatások következtében ingadozó és megfelelő tudás hiányában természetszerűleg felületes, *fiatalságból*.

A fiatalság éppen az előbb elmondott tulajdonságok, és a későbbi férfivá, és asszonnyáérés miatt is minden mélyen gondolkodó ember szeretetének legföltettebb tárgya. Minden nevelő — és van-e ember, aki bizonyos mértékig ne tartoznék e lenézett kaszthoz? — legfőbb feladata a fiatalság minél tökéletesebbé tétele. (A továbbiakban a minden kor többségben lévő lelkiismeretlen lélek-kufáiról, a hasznosság minél nagyobb mértékben megvalósítóiról, a lélek vámszedőiről nem beszélek. Csak az ideális lelkületű emberek törekvéseit fogom tárgyalni.)

A nevelőnek tehát nem arra kell törekednie, hogy hozzá hasonlóvá formálja a rábízott fiatalságot. Nem. A nevelőnek neveltjei előtt ki kell vetítenie a lelke lemélyében elrejtett ideális embert, az Eszményt, és ennek minél tökéletesebb megközelítését kell feladatul kitűznie.

Ezt a rendkívül nehéz feladatot csak úgy tudom *közelítőleg* is megoldani, ha alkalmazni tudom a nevelés legfontosabb, de egyben leghatásosabb eszközét: a *feltétlen őszinteséget*. Szerény véleményem szerint ugyanis a hazugság a legfőbb kerékkötője az emberi haladásnak. Ha az emberek nem mondanának mást, mint a jót, amit gondolnak, tesznek és helyesnek tartanak, akkor a világ nem itt tartana... Mivel pedig nem mindig találhatók meg könnyen azok az elhatároló